

Pszichológia: négy az egyben

A Voproszi Filozofii interjúja Garai Lászlóval

Borisz I. Pruzsinyin: Tisztelt Garai professzor úr! Élek az alkalommal, és gratulálok önnek, a pszichológia ismert teoretikusának hetvenötödik születésnapja alkalmából. Az ön munkáit jól ismerik nemcsak az orosz pszichológusok, de filozófusaink is. Hisz számos kutatásának markánsan kifejezett filozófiai értelme is van. Nem véletlen, hogy az ön írásai többször is megjelentek folyóiratunkban [Garai 1968, Garai—Köcski 1997, Garai 2005]. Olvasóink nevében kívánok önnek jó egészséget, hosszú alkotó életet. Remélem, hogy kapcsolatunk továbbra is fennmarad.

Engedje meg, hogy feltegyek önnek néhány kérdést. Ön egykor csatlakozott Lev Vigotszkij kultúrtörténeti elméletéhez és Alekszej Leontyev pszichológiai tevékenységelméletéhez. Ma az orosz pszichológusok és filozófusok között felélénkült az érdeklődés a tevékenység-alapú megközelítés iránt. Kísérletek történnek arra, hogy összekössék a tevékenység-alapú megközelítést a filozófiai konstruktívizmussal. Mit gondol ön a kultúrtörténeti elmélet és a tevékenységelmélet perspektíváiról a pszichológiában és tágabban az embertudományokban?

Garai László: Ezek a távlatok ahhoz kapcsolódnak, hogy a pszichológia attól kezdve, amikor a XIX. században elvált a filozófiától, olyan problémákat tanulmányoz, amelyek *több aspektusúak*. Rubinsztejn például az akkor – 1934-ben – még meg nem becstelenített marxizmus alapján a *tevékenység* aspektusára, a *tárgyiség* aspektusára, a *társadalmiság* aspektusára és a *történelmiség* aspektusára mutatott rá. Maga a hetven évvel korábban létrejött pszichológia azonban ezeknek az aspektusoknak mindig csak valamelyik egyike iránt érdeklődött. Kezdetben a tárgyé volt ez az egyetlen aspektus: hogyan érzékeljük azt, hogyan rögzíti és őrzi meg az emlékezetünk és így tovább. Azután új idők jöttek, a pszichológia főirányát meghatározóvá a tevékenység vált, a viselkedépszichológiának (behaviorizmus) a *tevékenység* iránti kizárólagos érdeklődésével. Hiszen a viselkedés – tevékenység; csak olyan, amelynek a tanulmányozásához nincs tárgyi aspektus. A tárgy egyetlen pontba zsugorodik össze, amelyet tárgy helyett az inger foglal el. Egyébként, amikor a behaviorizmust mostanra kiszorította a *mainstream* pozíciójából a *kognitívizmus*, akkor a kizárólagos

érdeklődés központjába ismét a tárgy került, amelyet az agyműködés valahogyan, a tevékenység bármifajta részvétele nélkül, tükrözne. Tehát Leontyev, Galperin, Lurija tevékenységelmélete tulajdonképpen nem a tevékenységet mint olyant fedezte fel a tudományunk számára, hanem a *tárgy által közvetített és a tárgyat közvetítő tevékenységet*. Így az egyspektusú pszichológia helyett olyant talált fel, amely szervesen szintetizál kettőt a négy rubinstejni aspektus közül. Gondolhatjuk, persze, hogy négy helyett kettő az hátralépés. A helyzet azonban az, hogy Rubinstejn a marxi szövegekből csupán csak a metodológiát vezette le az egységes pszichológia számára („csupán csak”, mondom most – de hiszen ezzel akkor Rubinstejn óriási dolgot művelt), Leontyev és a munkatársai pedig konkrét metodikákat dolgoztak ki a tevékenység elméletét a különböző területekre alkalmazó kísérletekhez. Az egyspektusú pszichológiáknak mindig nagyon szűk lehetőségeik voltak: ilyen keretek között még olyan jelenségeket sem tudtak megmagyarázni, mint a figyelem vagy az emlékezet, pedig a figyelem és az emlékezet a legrégebbi témái voltak az új tudománynak, ahogyan az az 1860-as években előállt. Azokban az években a pszichológusok (ahogyan néhányan a mai napig is teszik) mindkét témához a tükrözés elméletét alkalmazták. Ennek megfelelően, ha a szemlélt tárgy, amelynek tulajdonságait az érzékelés, az észlelés tükrözi, ennek során valamivel kiválik a maga térbeli-időbeli környezetéből, a figyelem az, ami ezt a kiemelkedő képet valahogyan tükrözi. Az emlékezet pedig mintegy a tárgyak egymás közötti tér- és időbeli asszociáltságát tükrözi. Tehát mi, pszichológusok akkor kezdtünk valóban eligazodni a figyelemben, amikor annak egyspektusú értelmezését felváltotta a *tevékenység tájékozódási alajjáról* szóló elméletnek a koncepciója. Rosszabbul alakult a sorsa az emlékezés pszichológiájának, amelyet a tevékenység elmélete csak kevéssé tudott kiváltani. Egyszerűen azért, mert az emlékezés, ugye, kétségtelenül összefügg a történetiség aspektusával, ma pedig már tudjuk, hogy bensőséges kapcsolatban van a társadalmiság aspektusával is, a tevékenységelmélet pedig e két aspektus tekintetében semmi olyan kutatást nem végzett, mint az aspektusok első párjának alapján...

B. I. Pruzsinyin: Félbeszakíthatom? Szeretném, ha ezen a ponton bemutatná saját originális identitáselméletét. Hogyan kapcsolódik az ehhez a tradícióhoz?

Garai László: Amikor megismerkedtem Leontyev tevékenységelméletével, érdekes ellentmondást fedeztem fel benne. Az elmélet számára mind a társadalmiság, mind a történetiség adott volt, mint nyilvánvaló meghatározottsága annak, amit kutatnak, de ezeket sohasem vizsgálták kutatatandó problémaként. A tevékenységelméleti kísérletekben mindig arról van szó, hogy önmagában vett egyénnel

önmagában vett egyedi tárgy áll szemben. Magától értetődik, hogy ez utóbbi tartalmazza a maga előtörténetét, ezt a kulturális előtörténetet pedig, legalábbis amíg a gyermeki individuumból van szó, egy másik individuum társasága közvetíti. De kimeríti-e ez a történetiségnek és a társadalmiságnak az aspektusát? S ha erre igen is a válasz, milyen kölcsönviszonyban vannak ezek egymással? A 60-as évek végétől (amikor Leontyev tanszékén voltam gyakorlaton, majd rögtön ezután meghívtak a Keldis-ösztöndíj keretében a Szovjet Tudományos Akadémia Természettudomány- és Technikatörténeti Intézetébe, ahol a Tudományos Felfedezések Osztályán folytattam kutatásokat, ezekkel a kérdésekkel foglalkoztam.). Leontyevnél elvégeztem egy (a Pszichológiai Kar történetében az első) szociálpszichológiai kísérletet,¹ amely bebizonyította, hogy az önkéntelen emlékezet szignifikánsan hatékonyabban működik, ha valamelyik munkatársamat, bajtársamat, a közös munkában társamat szolgálja, mint amikor a saját magam tevékenységének tájékozódási alapját biztosítja. Ebben az időben Henri Tajfel már előállt „For a more social social psychology” c. kiáltványával. Arra hívta fel a figyelmünket, hogy kísérleti személyünk nem a légyeres térből jön be a laboratóriumunkba, hanem annak a helynek a képviselőjével, amelyet ő valóban elfoglal a valóságos társadalmi szerkezetben, és hogy a társadalom ennek megfelelően nem egy ugyanúgy elkülönült egyén személyében adott a számára, hanem a kettőjük kölcsönviszonyának struktúrájában. A történetiség ugyanígy nem merül ki a termelés társadalmisításának történetében és azután e történet passzív megszemélyesítésében az eltárgyasító tevékenységben. Freud értésünkre adja, hogy a biográfiai történet során rendszeresen végbemegy a visszatérés nem csupán ennek az egyéni történetnek a már megtett szakaszaihoz, hanem az emberi nem történetének archaikus mozzanataihoz is (lásd pl. az Oedipus-komplexust). Ugyanakkor Tajfel szociálpszichológiája és Freud antropológiai pszichológiája, mint korábban már bátorkodtam említeni, kölcsönösen kizárják egymást, csakúgy, mint a behaviorizmus és a kognitívizmus. Azt tűztem ki hát célul, hogy lemásoljam azon szintézis létrehozásának nagy tettet, amelyként a tárgyi tevékenység elmélete megjelent, és így párhuzamosan létrehozom a metodológiát a pszichológia e másik párjának szintéziséhez. Azután e szintetikus metodológia bázisán metodikákat dolgozzak ki a tudományos kutatói tevékenység számára és alkalmazott pszichológiai kutatásokhoz, ahogy ezt tették annak idején a maguk tudományos céljai számára Leontyev, Galperin, Lurija, Davidov és munkatársaik.

Ezzel a céllal történt, hogy a szociális identitás témájával kezdtem foglalkozni. A szociális identitás a mi felfogásunkban különbözik attól, ahogy az általában megjelenik a róla szóló tudományos vagy köznapri elgondolásokban. Ezek számára a szociális identitás belső kulturális-biológiai meghatározottság: legyen bár magyar vagy orosz, pravoszláv

vagy muzulmán, férfi vagy nő, néger vagy fehér. Emellett a szociális identitás, még ha kulturális is, ugyanolyan adottságnak tűnik, mint a természetben a kutyáé vagy a teknősbékáé, a széné vagy a szalmi-ákszeszé: ez esetek bármelyikében az individuális entitások belső tulajdonsága fogja meghatározni, hogyan reagál bármelyikük a külső környezetben véletlenül felbukkanó eseményekre. A mi elméletünkben semmi ilyesmi nem található; ebben az elméletben a szociális identitást nem az emberek tulajdonságai, hanem viszonyai határozzák meg. Olyanok, mint például a hasonlóság és a különbözőség. Egy rövid példán bemutatom, mit értek ezen: Tegyük fel, hogy a múlt század 30-as éveiben, Németországban élünk; én német proletár vagyok, azaz kétségtelenül olyan szociológiai sajátosság hordozója, amelyet a német voltom határoz meg, és ugyanolyan mértékben a proletári sajátosságom. Lehetséges-e akár a németnek, akár a proletárnak a szociális identitását tulajdonítani nekem? Ez attól függ, hogyan alakulnak kölcsönös viszonyaim másokkal, és hogyan értelmezzük ezeket a viszonyokat. Tegyük fel, hogy Peter szintén német, de tőkés, Paul pedig szintén proletár, de zsidó. Itt adottak a hasonlóságnak is és a különbözőségnek is az árnyalatai Peterrel és Paullal is. A szociális kategorizáció mármint átalakítja ezeket az ellentmondásos árnyalatokat kategorikus egyértelműséggé. Én kategorikusan felnagyítom a hasonlóságomat vagy Peterrel, vagy Paullal, és ennek megfelelően a különbözőségemet a másiktól; ez utóbbival egyidejűleg csökkentem azt, ami bennünket közelítene, az elsővel pedig azt, ami elválasztana. Ilyen kategorizáció eredményeként jön létre azután „a világ proletár-jainak” identitása, vagy példánk keretében az olyan németeké, akik az „ein Volk, ein Reich, ein Führer” identitását alkotják és képzelik magukénak. Abból, ami adva van, a szociális kategorizáció alkot szociális identitást; szociális kategorizáció működik a történelem háttérén, példánk esetében azén a történelemén, amely a Führer és a náci diktatúra eljövételének a története.

B. I. Pruzsinyin: Ha szabad, itt félbeszakítanám egy kérdéssel. A következőt szeretném megtudni: Ön válságról írt a pszichológiában azzal kapcsolatban, hogy ez a tudomány, hogy úgy mondjam, szétvált nemde természettudományos és hermeneutikai jellegű vizsgálatra. Tekinthejtük-e úgy, hogy mára ezt a szakadást a pszichológia legyőzte?

Garai László: Sajnos nem győzte le. Az a helyzet, hogy én a Felvilágosodás hí követőjeként azt gondoltam: ha a pszichológia valamitől szenved, adott esetben attól, hogy széthasította magát egy természet- és egy történettudományos féltudományra, akkor csak elő kell állítani erre a betegsésre a gyógyszert, s a beteg azonnal két kézzel kap utána. Ennek során azonban nem vettem számításba, hogy a pszichológus nem absztrakt lényként létezik. Az egyetemen behaviorista képzést

kapott társát pedig a másik egyetemen kognitivistaként képezték ki; szakmai életük felét leélték úgy, hogy egymásról tudni sem akartak. Kiderült, hiába vártam tőlük, hogy boldogok legyenek, ha hírről kapják, hogy lehetőségük van az egyesülésre Vigotszkij égisze alatt... Ez nekik azt jelentené, hogy egész szakmai életüket előlről kell kezdeniük.

A 70-es években többször is Párizsban dolgoztam, a *Maison des Sciences de l'Homme*-ban. Abban az időben ott működött egy szociálpszichológiai csoport, és ennek keretében dolgozott egy fiatal tudós, aki a Lacan-féle freudizmusnak és az Althusser-féle marxizmusnak a követője volt. Ő a velem azonosan gondolkodóknak létrehozta egy intézetközi csoportját. A két csoport – a szociálpszichológusoké meg a pszichoanalitikusoké – rendületlenül utálta egymást, miközben mindkét csapat ragyogó képességű emberekből állt. Amíg Párizsban dolgoztam, sokat tanultam tőlük, különösen egy előadásom utáni többórás vita során. Az előadást a fent említett kísérletemről rendelték meg, és meghívóim a maguk részéről eleget tettek kérésemnek: hogy a szociálpszichológusok hívják meg a pszichoanalitikusokat is, és azok meg fogadják el a meghívást. Végül is a hallgatóság az előadásomból, amint sokan megfogalmazták, „csaknem mindent” elfogadott. A két oldal csak két pontban fejezett ki értetlenséget. A hallgatóság egyik fele „nem értette”, miért vezettem be kísérletembe az önkéntelen emlékezet révén a „hírhedt” tudattalant, miközben tudnom kell, hogy a tudattalan hozzáférhetetlen a kísérletezés számára, mivel az, a tudattalan nem más, mint mítosz. A hallgatóság másik fele értetlenkedett: mi az ördögnek kell nekem a kísérletezés hírhedt módszere, mikor pedig tudnom kell mint *marxi*ennek (ne felejtjük el, hogy azokban a napokban – pár évvel 1968 előtt és még néhány évig utána is – Európában csaknem valamennyi jobb értelmiségi többé-kevésbé Marx követője volt, s magukat és egymást úgy jelölték meg, mint *marxian/marxien*, hogy ezzel meg is legyenek különböztetve a kommunista pártok központi bizottsági agitprop osztályainak gondolkodása szerinti *marxistáktól*), hogy az úgynevezett társadalomtudományokban a kísérletezés csak annak a ténynek az álcázására szolgál, hogy ezek lényegében egyáltalán nem tudományok, hanem burzsoá ideológia (sic!). Szóval, mondom, „mindössze” ennyi volt, amiben nem értettek egyet velem. S a hallgatóság két fele csak akkor találkozott össze, amikor a tevékenység elméletéről szóltam: akkor teljes egyetértésben közölték, hogy bár továbbra is megőrzik teljes barátságukat és rokonszenvüket László iránt, nem hallgathatják el, hogy a huszadik század harmadik harmadában teljességgel megengedhetetlennek tartják, hogy tudományos vitába olyasmit vonjak be, mint egy állítólagos „objektív valóság” rosszhírű „visszatükrözése” és a hírhedt feltételes reflexes reagálást a viselkedés révén, amit én, úgymond, valamiért tevékenységnek nevezek.

Itt nagyon kevéssé tűzök.² Ugyanakkor egyáltalán nem ironizálok, ha azt mondom, hogy ezeknek a párizsi pszichológusoknak a szemé-

lyében ragyogó képességű kollégákkal ismerkedtem meg. Egyszerűen csak elérték azoknak a kereteknek a határait, amelyek között a széttagolt pszichológiában a saját parcelláját művelő pszichológus gondolkodni tud.

Tudományunk jövőjére vonatkozóan mégis optimista vagyok, és nem azért, mert a leírt esemény óta egyharmad évszázad telt el. Lehet, hogy az idő semmit nem változtat meg. A tér sem. Harminc évvel a párizsi történet után Moszkvában tartottam előadást. Az előadás ugyanarról szólt: hogyan segíti elő Vigotszkij elmélete, és különösen a szerszám és a jel azonosságának gondolata a pszichológiák szintézisének létrejöttét, a hallgatóság pedig a tevékenységelmélet híveiből állt. Párizsban a pszichoanalitikus csoport magától értetődően gondolta rólam: ha *marxien*, akkor *freudien* is. Amikor pedig megfogalmazták maguknak, hogy én ezzel össze akarom házasítani a szociálpszichológiát, sőt, a tevékenység elméletét is, akkor egyikük, valamennyiük jelenlétében és nevében szemtől szembe feltette a kérdést: „Proprement parlant, qu'est-ce que tu veux de nous, Laszlo?” („Tulajdonképpen mit akarsz tőlünk, László?”) 30 évvel később Moszkvában pedig, ahogy áttértünk az előadásomról a közönség észrevételeire, egy rokonszenves hölgy a szemembe vágta a kérdést: „Tulajdonképpen mit akar tőlünk, Garai úr?” A megszólíttatásom stílusán kívül a két kérdés teljesen azonos volt. Következésképpen a motívumaik is.

Ha mégis optimizmust táplálok tudományunk további sorsával kapcsolatban, az azért van, mert a pszichológia számára nem csak a *lehetőség* adott, hogy leveesse széttagoltságát. *Szükségszerű* is elvégeznie ezt a tudománytörténeti procedúrát. Az a helyzet, hogy ha, mint Hamlet számára, számunkra is „kizökkent az idő”, meg kell jegyeznünk, hogy „helyre toljuk azt”, ez most nem a dán királyfinak a „kárhozata”, de hogy, a pszichológia kell, hogy cselekedjen. Vegyük csak akár például a nemzetközi konfliktusokat. Ezekkel hagyományosan államok foglalkoztak, és bár ha úgy van is, hogy ezek, hogy megbirkózzanak velük, időről időre a pszichológiához fordultak, nem volt igazán szükségük rá: nélküle tartottak fenn hadsereget, nélküle kémkedtek a potenciális vagy aktuális ellenség hadserege után, elvben azonosítani tudták a katonát, hogy az a saját, vagy az ellenséges hadsereghez tartozik-e. Hogyan lehet azonban a pszichológia nélkül boldogulni, ha a potenciális vagy hirtelen aktuálissá váló háborúkat öngyilkos terroristák vívják? Olyan emberek, akik nem hordanak fasiszta vagy amerikai, lengyel, svéd vagy mongol-tatár egyenruhát, hanem ugyanúgy öltözködnek, mint mi, ugyanazt eszik, ugyanazokban a városokban élnek, ugyanazokon az egyetemeken tanulnak, ugyanazokat a tévé-programokat nézik, ugyanazokra a metrószelvényekre és repülőgépekre szállnak, mint mi – csak más céllal. Hogyan lehet megfejteni ezt a célt, előrelátni annak működését, hogyan lehet biztosítani társadalmunk túlélését a pszichológia közreműködése nélkül? De hogyan foghat hozzá tudomá-

nyunk e feladat megoldásához, ha még meg sem született? Nem született meg, mint tudomány, amely alkotórészeiből szintetizálódott volna.

B. I. Pruzsinyin: A pszichológia távlatainak kérdésével kapcsolatban felmerül még egy, ma nagyon aktuális kérdés: az alkalmazott pszichológiai kutatások státusának kérdése. Ön a gazdaságpszichológia megalapozója Magyarországon. Ezzel kapcsolatban kérdezem: mi az a sajátosság, amely megkülönbözteti az ön elméletét a döntések elméletétől. Az alkalmazott témák a pszichológiában feltételeznek bizonyos elméleti alapokat. Ön szerint micsoda ma a közös elméleti koncepciók alapja a modern pszichológiának? Mi hordozza ma azokat az integráló funkciókat, amelyeket korábban az úgynevezett általános pszichológia hordozott? Lehetséges, hogy ez a kultúrtörténeti pszichológia? Vagy valami más fogalmi képződmény?

Gari László: Ez nagyon fontos kérdés. Mint korábban, a mai napig sem kételkedem abban, hogy éppen a kultúrtörténeti pszichológia nyújtja az integratív gondolatot, amikor amellet érvel, hogy a *szerszám* és a *jel* azonos, de legalábbis *kölcsönösen meghatározott*. A szerszám kétségtelenül összefügg az ember tárgyi tevékenységével. A jelek pedig történetileg olyan struktúrákban rögzülnek, amelyek paradigmája a nyelv struktúrája, egy olyan jelrendszeré, amely minden közlési aktusban reprodukálja a maga előtörténetét. Ezért van az, hogy vonakodom elfogadni, amit pedig a tevékenységelmélet csaknem valamennyi híve oszt: hogy az ilyen közlési aktus nem más, mint a tevékenységi aktusok egyik változata. Bizonyos mértékig, persze, érthető ez a megközelítés, hiszen a tárgyasuló tevékenységgel a kommunikáción belüli kijelentést rokonítja az, hogy a tárgyi termékben is megőrződik annak tevékenységi előtörténete. De csak reduktív formában. Az a működés, amelyet a szerszámmal végzünk, nem reprodukálja azt a tevékenységi előtörténetet, amely ezt a szerszámot produkálta: Paganini a legcsekélyebb mértékben sem Stradivari módjára tevékenykedik. Amikor viszont beszédünkben a nyelvet használjuk, akkor éppen ezt tesszük: utánozzuk őseinket, akik beszédük gyakorlatával egykor alkották a nyelvet. Igaz, míg Paganini nem ismétli meg Stradivari tevékenységét, a későbbi „Stradivarik” éppenséggel utánozzák zseniális elődjüket. Ennek során azonban a lehető legjobban megpróbálják csökkenteni az utánzó tevékenységet. A korábbi keresgélések, tévelygő próbálkozások nem ismétlődnek. Gyakorlatot szerzünk a különböző tevékenységi aktusokban, bemagoljuk a tárgyról szóló információkat, de mikor már elsajátítottuk, amit kellett, tovább nem ragaszkodunk ennek a tudásnak az előtörténetéhez. Ésszerű megfontolások alapján zsugorítjuk azokat. Amikor viszont a kommunikáció aktusairól van szó, különböző kulturális jelek cseréjéről, akkor épp ellenkezőleg, szembeszállunk az efféle zsugorítással, amely pedig a tárgyi tevékenységben olyan ésszerű. Amikor

a kultúrtörténet mezőjében érintkezünk, szinte eidetikus pontossággal reprodukáljuk a teljes történetet, rituálisan megismételjük azt, eljátszszuk Krisztus passióját, a megfeszítését, halálát, majd a megsiratását és Jézus testének eltemetését...

A rituálé kezelése az ember történetiségének legfőbb megtestesülése. Rögtön helyesbíték: nem a rituálé reprodukálásának tulajdonítunk ilyen fontosságot, hanem a kulturális örökség kezelésének a maga egészében. Amibe beletartozik a rituálék eljátszása mellett mintegy azok létesítése, kiépítése, érvénybe iktatása, s ha úgy adódik, elvetése is. Mellesleg, a rituálé kezelése az, ami kapcsolatokat teremt egyének között, besorolja őket kisebb vagy nagyobb csoportokba, meghúzza ezeknek a csoportoknak a választóvonalát. A rituálé kezelésének egy fajtája a kultúrtörténetnek az a nyilvánulása is, amelyet éppen az ilyen szociális működés leghatékonyabb eszközének tekintünk, és amelyvel kapcsolatban Wittgenstein nem véletlenül találta ki a „nyelvjáték” (language game) kifejezést. Ezzel kapcsolatban érdekes hivatkoznom visszaeső szerzőtársam, Köcski Margit leleményére. Ő a gyermeki nyelv szociálpszichológiai fejlődését tanulmányozta, és közös gyermekeink fejlődését megfigyelve, észrevette, hogy a gyerekek a legkisebb koruktól kezdve hajlottak a nyelvi rituáléokra: ha a gyerek és a család valamelyik tagja között rövid párbeszéd alakult ki, a gyerek ragaszkodott ahhoz a játékhoz, hogy számtalanszor ismétlje a példát.

Nem érthetek tehát egyet azokkal, akik úgy gondolják, hogy a kommunikáció nem más, mint a tevékenység egy változata. Ellenkezőleg, ha módszertanilag a szerszám és a jel kölcsönös meghatározottságából indulunk ki, akkor a pszichológia az illetékessége alá rendelt világnak szinte kivétel nélkül valamennyi jelenségében megtalálhatja a Vigotszkij-féle kettősséget. Idézek erre egy példát. Ez a példa nem az én találmányom, hanem az antropológus Marshall Sahlinsé. Ő ír valahol a régi mezőgazdaságról, amelynek természetéből szükségszerűen adódik, hogy benne az apa a fiával *együtműködik*, azonban, mint megjegyzi, az nem ered szükségszerűen a mezőgazdaság természetéből, hogy éppen *apa a fiával* működjek együtt, nem pedig az anya bátyja a nővér fiával, vagy Don Quijote Sancho Panzával. Az első szükségszerűségben (s ez már nem Sahlins következtetése, hanem az enyém) a szerszám aspektusa nyilvánul meg, a másodikban pedig a jel aspektusa. És ez a két aspektus adva van minden esetben a maguk kölcsönös meghatározottságában Vigotszkij kettősségében.

És ezzel megérkeztünk az ön nem egyszerű kérdésének a második feléhez. Az én általam kidolgozott gazdaságpszichológiai elméletnek a sajátzerűségéről kérdezett. Nos, ez az elmélet teljes egészében Vigotszkij kettősségére épül. A gazdaságpszichológia *mainstream*jét úgyszólván kizárólagosan Sahlins elsődleges szükségszerűsége érdekli: hogy működnek együtt emberek, *akárki is az és akárkivel is?* Az igazság kedvéért máris helyesbítenem kell: e szükségszerűség

keretei között a *mainstreamet* nem csak (és nem is annyira) a dolog technológiai aspektusa érdekli, mint inkább a pénzügyi. A múlt század 90-es éveiben kétszer ítelték oda a Nobel-díjat olyan tudósoknak, akik, igaz, nem a gazdaságpszichológiát fejlesztették, hanem egyszerűen a közgazdaságtant, amiért feltárták az *operációs költségek* (transactions costs) világát. Ezek azok a költségek, amelyek árán biztosítom, hogy a potenciális közreműködő, legyen az bárki, ne akarja mással, hanem velem működjön együtt. Az operációs költségek világában, mint a piacon általában, a közvetítő tényező a pénz. Az én gazdaságpszichológiai elméletem mármost azt bizonyítja, hogy a pénz mellett ilyen közvetítő tényező lehet a szociális identitás is. Míg a pénz azt biztosítja, hogy ne mással működjenek együtt, hanem épp velem, a szociális identitás azt biztosítja, hogy a majdani munkatársam ne akarja más legyen, hanem éppen a választásom szerinti potenciális munkatársak közül kerüljön ki. Képletesen szólva, az iménti, erősen leegyszerűsített példa szerint számított kifejezésben: a Peter együttműködésére számítok, mivel ő is „német”, vagy ennek megfelelően Paul-éra, mivel ő is „proletár”. Itt a szociális identitás mintegy a pénz ikertestvéreként lép fel. Az együttműködés közvetítésének ügyében a szociális identitás és ennek megfelelően a pénz kölcsönösen kiválthatják egymást: „német/proletár” testvérünk szívesebben kezd velünk együttműködni, és így az operációs költségek egy részét megtakaríthatom – és ellenkezőleg: ha meg akarom kerülni a velem való együttműködésre kiszabott embargót, az sok többletpénzembe kerülhet.

Vladiszlav A. Lektorszkij: Ön a maga originális pszichológiai identitáselméletét sok különféle világra alkalmazza magyarázó elméletként. Márpedig ma általában a világban, de országunkban is egy sor kutató állítja, hogy a régebbi értelmezés szerinti identitás problémája elvesztette értelmét, mivel a modern ember identitása szétfolyik. Egyesek többidentitásúságról beszélnek, mások még arról is, hogy az identitás teljesen eltűnik. Ön mit gondol erről?

Garai László: Azokban a nyilatkozatokban, amelyek szerint magának az identitásnak mint olyannak a fogalma elavulna, nem hiszek, s meg is mondom, miért. Századunkban az első közgazdasági Nobel-díjat olyan tudományos felfedezésért ítelték oda, amely szerint a piac csak annyiban működik rendeltetésszerűen (vagyis a legalkalmasabbat kiválasztva valamennyi lehetséges változat közül), amennyiben a piacon cselekvők szociális identitása világosan kifejezett egymás számára. E feltétel nélkül, vagyis ha a piacon csak a pénzügyi viszonyok vannak jelen (az egyik oldalon bárkié legyen az áru, a másikon akárkié legyen is a pénz), akkor ez a piac a várokozásokkal szemben fordított kiválasztást, kontraszelektációt végez: csak a rosszabb minőségű áru értékesítését biztosítja, a jobb minőségű áru elhagyja a piacot.³ Nem

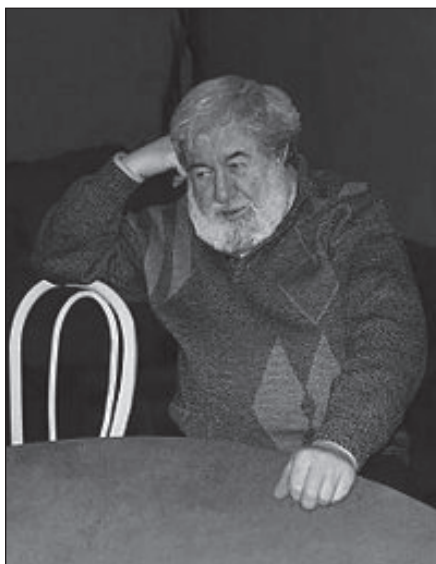
arról van szó, hogy magának az identitásnak mint olyannak avult el a fogalma, hanem az az értelmezése öregedett ki, hogy az tulajdonság lenne, méghozzá eleve adott tulajdonság. Korábban már beszéltünk arról, hogy milyen megfontolások készítettek engem a tulajdonságok helyett a viszonyok felé fordulásra. Ezek alapvetően pszichológiai megfontolások voltak. Ma már figyelembe vehetjük (azt is mondhatnám: nem hagyhatjuk figyelmen kívül) a közgazdász tudósok megállapításait is: a Nobel-díjjal jutalmazott, liberális meggyőződésű trojka elégedetten figyel fel rá, hogy a munkaerőpiac működése viszonylag kevésbé függ attól, hogy *néger*, vagy *fehér* kínálja-e szolgálatait, viszont zavarba ejti őket az a megfigyelésük, amely szerint a piac működése erősen megváltozik attól, hogy *néger-e*, vagy (például telefonon jelentkezéskor) *nem megállapítható*, ki az, aki munkára jelentkezik. A különbség a következő: hogy néger vagyok-e, vagy fehér, az identitás-tulajdonság, az viszont, hogy néger vagyok-e vagy megállapíthatatlan, kicsoda, az már az identitásviszony kérdése. Valójában az, ami a történelmi idő múlásával tényleg eltűnik, az nem az identitás mint olyan, hanem egy tömegtermelésben előállított identitás-tulajdonság. A *poliidentitás*, az elmosódó identitás épp a kiinduló pontja az identitásviszony alkotó megformázásának. Minél kevésbé meghatározott egy eleve adott identitás, annál inkább igényli a kategorizálást.

2003-ban megjelent *Identitásgazdaságtan* című könyvem,⁴ amely azt vizsgálta, hogyan operál szociális kategorizációval a szociális identitásban a tömegtermelés makro-világa. Két évvel később kiadtam egy másik könyvet: *József Attila identitásai. Alkotáspszichológiai esettanulmány*,⁵ amely ugyanezt vizsgálta az alkotás mikrovilágában. A tömegtermelés makro- és az alkotás mikrovilága két, egymással tökéletesen ellentétes világ. Ezzel is, azzal is foglalkozni, méghozzá két éven belül – ehhez, vélnénk, vagy zsenialitás, vagy szélhámosság kell. Én viszont meg vagyok győződve arról, anélkül, hogy szerénykednék, vagy mentegetőznék, hogy egy ilyen cselekedetnek nem kell zseninek lenni, sem szélhámosnak bizonyulni. Kurt Lewin már 1931-ben felszólította a pszichológusokat, hogy kövessék a fizikát, amely megváltoztatta a maga arisztotelészi gondolkodásmódját, amely más elméletet alkalmazott az égitestekre, mást a földiekre, eltérőt a lehellő megint mást a lebegő testekre, egy Galilei szerinti valóra, amely a maga különböző világait közös nevező szerint értelmezi. A pszichológia az azóta eltelt nagyon sok idő alatt nem, hogy nem találta, de nem is kereste ezt a közös nevezőt, inkább elfojtotta, kiszorította tudományos tudatából Lewin útmutatását. Ezért is jutott zsákutcába (körülbelül az 1966-os moszkvai és az 1976-os párizsi kongresszus között), ahol azóta is időzik. Engem az ennyire különböző világok kutatása arra a következtetésre juttatott, hogy épp az értelmezésünk szerint való, *egy történelmileg generálódó szociális identitás az, ami a tárgyi tevékenységgel összefonódva a Lewin-féle közös nevezőt képezi*. Ez a felfe-

dezés ugyancsak nem igényel zsenialitást. Elegendő azt figyelembe venni, hogy a tömegtermelés makrovilágában szerszámok tömeges reprodukálásáról van szó, az alkotás mikrovilágában pedig jelek megalkotásáról – s így megint Vigotszkij kettésénél vagyunk. Amely is magába foglalja Rubinstejn Marx nyomán felismert négyesének teljes örökségét.

*

Ennek a 2005 decemberében megjelent interjúnak szokatlan sorsa lett. A *Vaproszy Filozofii* előző főszerkesztője, Vladisláv Lektorszkij akadémikus azzal az ajánlattal keresett meg, hogy az interjú folytatásaként ő meg én folytassunk egy dialógust arról, hogy a tevékenységelméletek milyen változtatásokat és kiegészítéseket igényelnek ahhoz, hogy a bennük adott potenciál megvalósulhasson. Örömmel fogadtam el az ajánlatot, mert meggyőződésem volt, hogy a pszichológia csak úgy tud kijönni válságából, amelybe félévszázaddal ezelőtt zuhant bele, ha kiszabadul a zsákutcából, amelybe kormányozta magát, s a kiút onnan egy ilyen elméleti építkezésen vezet keresztül. Így jelent meg az Orosz Tudományos Akadémia elnökségének elméleti folyóiratában egy évvel ezelőtt kettőnk „A tevékenységelméletekről: Dialógus arról, miben van gazdagságuk és mi hiányzik belőlük” című beszélgetésünk szerkesztett szövege. Lásd: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1094

Garai László

- ¹ A társas viszony kommunikatív regulációja és az emléktartalmak tudatosulása. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 1968. XXV:4 493–527.
- ² Vö. John Chadwick-Jones, 1976: The debate between Michel Plon and Morton Deutsch: Some related comments. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 6, Issue 1, pp. 129–137, January/March 1976.
- ³ Behavioral Macroeconomics and Macroeconomic Behavior. Nobel-prize lecture of George A. Akerlof (2001. december 8.). A másik díjazott ebben az irányzatban rámutatott, hogy a korunkban megfigyelhető törekvés a második, harmadik és további diplomákra nem a tudás növelését szolgálja, hanem alanyuknak abból a kényszerű törekvéséből fakad, hogy jelezzék a munkaerőpiacon a szociális identitásukat.
- ⁴ Garai László: *Identitásgazdaságtan. Gazdaságpszichológia másképpen*. Budapest, Tas Kiadó, 2003. <http://mek.oszk.hu/05900/05970/05970.pdf>
- ⁵ Garai László: *József Attila identitásai. Alkotáspszichológiai esettanulmány*. Budapest, Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány, 2003.